

Василије МАРКОВИЋ*

СТАЊЕ ФАКАТА НА РЕЛАЦИЈИ ЗОГОВИЋ – КРЛЕЖА

– *фраіменіи* –

О писцима, ако су прави и изузетни, најбоље говори њихово укупно стваралаштво. О онима који су, зарад светог егоизма, посилни свим идеологијама, боље да ћути свако.

Истински умјетник мора да рачуна на проклетство свог позива. Тај аксиом нарочито важи за ствараоце који се, хтјели не хтјели, баве полемиком у циљу одлучног супротстављања нечијем мишљењу и гледишту.

Мирослав Крлежа и Радован Зоговић јесу изузетни великани југословенске писане ријечи и наше заједничке културне баштине. Такво становиште оспоравају разни церемонијал мајстори, филистри и шарлатани свих фела. Узалуд им сва завист и мрзост.

У трактату који слиједи биће размотрене појединости везане за полемички спор између Крлеже и Зоговића, који је отпочет далеке 1939. године. Дакако, хронологију чини вријеме у којем ова два врсна књижевника и полемичара живе и стварају. Њихово формирање и литерарно прегнуће незамисливо је без воље и убјеђења прибраних у брушењу с властитим склоностима, илузијама, манама и врлинама.

Врсни полемичари

У збиру чињеница, животни пут Крлеже и Зоговића одређивале су различите прилике. Крлежа је рођен у Загребу 1893, а Зоговић у Машници, на неколико сати хода од Берана, 1907. године. Крлежа прекида војно училиште у Пешти, а Зоговић завршава Филозофски факултет у Скопљу.

И једног и другог красио је испрен дух, таленат за књижевно стваралаштво, импулсивна нарав и повезаност с напредним радничким покре-

* Др Василије Марковић, књижевник, Београд.

том. Зрачили су оптимизмом. Бунтари и бунтовници против социјалних неправди тешко су се мирили са датом стварношћу, често и на сопствену штету. У свом односу према свијету увијек су били на извјесном борбеном одстојању, противставу и отпору, нарочито према ономе што се не слаже са њиховим увјерењем.

У научној спознаји реалности нема преврата који може бити изван објективне истине, или „изван сваке дискусије”. Истина је једна. На томе су, у међусобној полемичарској распри, и застала два корифеја наше писане ријечи.

Крлежа истиче да се од Октобарске револуције досљедно ангажовао на страни радничког покрета. Зоговић, пак, постепено савладава теоријске основе марксизма – лењинизма и остаје до краја живота вјеран тим идејама. Зачудним се указује податак да су оба писца превидјела упозорења великог дијалектичара Г. В. Хегела, изложена половином деветнаестог стољећа у дјелу „Естетика”.

Наиме, Хегел тврди да мисао и рефлексивност наткриљују лијепу умјетност. Умјетност ће превазићи саму себе. „Замршено стање грађанског и политичког живота не допушта да се људски дух, огрезао у ситне интересе, ослободи за више циљеве умјетности. Цјелокупна духовна култура таквог је карактера да се сам умјетник налази у дотичном мисаоном свијету и његовим односима, да не може по својој вољи и одлуци, из њих се издвојити... нити постићи нарочиту самоћу којом би могао накнадити изгубљено.”

Између два свјетска рата југословенски народи обједињују се у заједничку државу – Југославију.

Крлежа има већ респектабилно књижевно дјело, истовремено оспоравано и хваљено, док се Зоговић, досељен у Београд 1935, тек налази на почетку свог литерарног стваралаштва. Крлежа се већ доказао као страствени полемичар, који жигосе малограђански менталитет, лицемерје, каријеризам, глад за иметком и сву јаловост одређених егзистенција. Он се у полемику уноси више емотивно, духовито и цинично, за разлику од Зоговића који свој приступ гради рационално, аналитички, језиком револтиране човјечности. Обојица су, на моменат, знали да прзнице.

Југословенска литерарна сцена између два свјетска рата, премда оскудна, трпи разне странске утицаје. Преко књижевних листова и часописа, који настају и гасе се са лакоћом, махом у Београду и Загребу воде се обрачуни разних нијанси. Распре теку од реализма, преко рафинованог артизма, футуризма, експресионизма и дадаизма, до нешто млађег надреализма. Никако да се ухвати ритам савремености у судару „старог” и „новог”. Читалачка публика је малобројна, углавном састављена од ријетких интелектуалаца.

У таквој констелацији јавља се проблем социјалне књижевности, социјалне тенденције и садржине, што се непосредно повезује с материјалистичким становиштем и дијалектиком. Крлежа на све то реагује. Сматра да у свему има много јалове фразеологије и фиктивног артистичког љевичарства. Томе у прилог публикује жестоку књигу „Мој обрачун са њима”.

Бритког ума и луцидности, Зоговић ломи копља с Р. Драинцем, М. Црњанским, С. Марковићем – Штедимлијом, С. Пандуровићем, Д. Васићем, око грађанске колебљивости. Он не трпи никаква мућења смисла.

Тек накнадно сасуће један на другом вербалну бујицу негирања оспоравања и методолошког застрањивања поводом тумачења социјалне литературе и дијалектичког материјализма.

Да ли је било потребно?

У канцама режима и сопствене партијске дисциплине

Југославија је, након формирања заједничке државе, имала близу дванаест милиона становника. Била је претежно заостала аграрана и патријархална земља, са процентом неписмености већим од педесет посто.

Европска превирања била су највећма у знаку тражења социјалне правде. Октобарска социјалистичка револуција у Русији указивала се као путоказ у грађењу друштвених односа на новим основама. Совјетски Савез постао је прва социјалистичка земља на планети.

Раднички покрет у Југославији тражио је своје мјесто. Комунистичка партија Југославије настојала је, преко синдикалног покрета, да усмјерава и организује, ипак малобројну радничку класу. Владало је увјерење да је капиталистички поредак на издисају. Свјетска револуција само што није планула.

Међутим, то увјерење нијесу прихватили моћни западњачки олигарси, који су утирали пут фашизму. По опробаном капиталистичком рецепту, прво су осмислили дубоку економску кризу, коју су лансирани у све европске државе. Умјесто пролетера, ујединили су се профитери свих земаља.

Полицијски режим у Краљевини Југославији проглашава Шестојануарску диктатуру 1929. год. и доноси „Обзнану” којом забрањује рад Комунистичке партије. Многи партијски активисти доспјели су на робију, а знатан број чланова био је брутално ликвидан. У том терору страдало је безмало цјелокупно партијско руководство.

Комунистичка интернационала, са сједиштем у Москви, извјесном броју комуниста пружа уточиште у првој земљи социјализма. Из Коминтерне стиже директива да КПЈ пређе на илегални рад, у постојећим усло-

вима. Десетковано чланство прихвата иницијативу и, до почетка II свјетског рата, дјелује илегално.

Коминтерна је настојала да прибере преостало чланство КПЈ. Унутар партијске подјеле на фракције и размирице око хијерархије, загорчавале су та настојања. С друге стране, и у СССР избили су неспоразуми поводом даље изградње социјалистичког друштва. Почеле су масовне чистке међу припадницима истог покрета. На удару су били прво троцкисти, потом се талас шири на сумњиве и неподобне. У тим чисткама страдало је више десетина Југословена, који су пристигли у Москву ради изучавања марксизма-лењинизма у пракси.

И Крлежа и Зоговић били су чланови Партије. Зоговић је често био на удару полиције, док се Крлежа, као познати писац, некако провлачио. Илегална партијска организација трпјела је од разних полицијских провала. Било је надгорњавања, подозрења и одокативног проглашавања, највећма по диктату руководства, ко се сматра подобним а ко буржоаским ревизионистом. Обрачуни су, по природи ствари, захватили и литерарне посленике.

Агилни Милован Ђилас, прије хапшења и упућивања на робију, објављује 1933. године у Никшићу брошуру „Случај Душана Васиљева”. Писана под теретом почетничке грознице, наведена брошура има значаја само по фусноти у којој је отворен „случај” М. Крлеже.

„Случај Мирослава Крлеже” – доцира Ђилас – „је редак и карактеристичан... Али својом најновијом књигом *Повраћац Филија Лайиновића*, у извесној мери *Књигом Пјесама и Есејима*, он се толико удаљио од те линије (историјских задатака најмлађе друштвене класе – обј.) да, бесумње, стоји у њеној безмало директној опречности. Крлежа је увек располагао искључиво техничким средствима модерне буржоаске уметности... И то удаљавање Крлежино, то топлјење у мору артизама, тај прелаз на обалу која све више тоне у маглу, умањиће његову вредност, али не његов историјски значај”.

Коминтерна смјењује 1936. руководство КПЈ, а 1938. именује привремено руководство у којем су, поред Јосипа Броза, изабрани Е. Кардељ, Ф. Лескошек, М. Маринко, Ј. Краш, А. Ранковић и Милован Ђилас.

У тој структури руководства Ђилас се намеће као непогрешиви арбитар у умјетности, напосе у књижевности. Расписао се по листовима и часописима о свему, нарочито о декадентној поезији и сувишним уступцима надреализму. Пише критику поводом „Песама” О. Давича, која се своди на феномен тенденције у поезији. Тврди да је читаву забуну унио дволични став Н. Бухарина исказан 1934. на конгресу Совјетских писаца. Ђилас зна и што не зна. Дословце истиче: „Пролетерска наука, па и проле-

терска умјетност, као уопће самосталност радничке класе, нужно искључују свако идеолошко мијешање и компромитерство с другим идеологијама. Ради ли се нама о стварању једне нове, широке, човјекољубиве поезије радничке класе или о збрци између те поезије и грађанске декаденције?”

Агилном Ђиласу дојављују, крајем 1938. године, да се око Крлеже окупљају сарадници, с намјером да покрену нови часопис „Печат”. Привремено партијско руководство не опрашта Крлежи два нова партијска испада. Први неспоразум са Партијом односио се на његов став да се не истиче изборна листа посланика комуниста због полицијске картотеке, док се други односио на његову нову књигу „На рубу памети”, којом отворено алудира на тзв. Стаљинове чистке. Доказ више непоковавању партијској дисциплини.

Користећи боравак организационог секретара Броза у Београду, непосредно прије пута у Москву на реферисање о стању у Партији, Ђилас је уприличио састанак утроје, Броз, Ђилас и Зоговић.

„Има ли међу нама писаца” – обраћа се Броз Зоговићу, а нејасно што се није обратио и Ђиласу кад је већ ту – „који се могу супротставити ‘Печату’ и групи око Крлеже?”

Зоговић се сматра прозваним. Поче да се вајка.

„То су људи који су добро материјално обезбијеђени, са везама уз то, а школовани, знају језике, имају богате библиотеке, неки чак клавира, док смо ми принуђени да се сналазимо за живот из дана у дан, да нам је и знање скупљено на прескок, да је, дакле, питање можемо ли се организovati да им се аргументовано супротставимо...”

„Добро” – рекао је Броз повишеним тоном, устајући – „радничка класа наћи ће и људи и начина да се супротстави ‘печатовцима!’”

Преломио је Ђилас. Директива је таква. Партија то тражи од Зоговића. Сложили су се да Броз још једном покуша договор са Крлежом. Крлежа не пристаје да обустави даљу полемику, али Брозу обећа да неће до даљег објављивати сљедећу свеску часописа. Ђиласу и Зоговићу пренесе Броз тај договор, да дакле не припремају нове прилоге до његовог повратка из Москве. Е, како Броз оде, тако Крлежа објави не само број него и текст у коме наводи како су долазили с предлогом да обустави даљу полемику и излажење часописа.

Одвише, Крлежа у свом часопису „Печат” (бр 1-2, за 1939. године) напада београдски часопис „Наша стварност”, поводом величања Б. Нушића, као идеала тзв. лијеве књиге. Оштро напада уредништво: „То није неспоразум, какав се рађа на кривим претпоставкама, то је најозбиљније речено, легендарна неспособност оних лица, која су одговорна за уређивање тога листа”.

„Наша стварност” словила је за „филијалу” илегалне КПЈ.

Фитиљ за полемику већ гори. Промотер Ђилас губи стрпљење.

Отварање најжешће полемике у међуратном раздобљу

Зоговић, који је писао полемичка „зрнца“ за књижевне вечери и „усмене“ новине за Београдски универзитет, брзо реагује на Крлежину прозивку. Под сводним насловом „Нушић и ми“, који је потписао и А. Вучо у својству главног уредника, спочитава Крлежи како годинама ћуте над значајним проблемом лијевог културног живота, и то баш у оним нијансама које Крлежа свакодневно подгријава својим новим књигама и „својим“ теоријама умјетности.

Зоговић убрзо објављује текст „Нешто као изјава“, којим одговара на увреде М. Ристића поводом једностраног, подметнутог тумачења донкихотерије и шпанског грађанског рата.

Раде Драинац улази у полемику са споредног колосјека. На тапет износи етичке промашаје, проблеме неморалности и све пакује у целофан личне мржње. „А шта човек да каже о болесном сангвинику Зоговићу, о тој најтипичнијој књижевној незналици, који је Дон Кихота назвао плаћеним убицом. И кад то бедно пискарало ... моралише лево и десно, ђетићки разметљиво и кочоперно, треба му поставити ... само ово питање: зашто једном не престане да плагира Драинца?“ На тај текст реагује Д. Костић у листу „Зета“. Брани Зоговића, Ј. Поповића и В. Глигорића. Напада Крлежино интелектуалисање и Драинчево прљаво „новоброздање“.

Распламсава се полемика између београдских и загребачких аутора. М. Ристић пише о „Несавременим разматрањима“, јављају се А. Стојковић и Д. Богосављевић са текстом „Морал у поезији наших марксиста“. Аноним назива Зоговића миропомазаним копљаником за Београд и околину, пошто не познаје дјела Плеханова. Зоговић реско узвраћа текстом „Одражавају ли умјетници одразе“, у којем наводи да је Ј. Поповић прије Крлеже устао против тзв. голе тенденције, против лијевог фразерства и непроживљености. Окосница текста своди се на тврдњу да је Плеханов имао много погрешних схватања о питањима умјетности, нарочито о питању односа идејности и стварности, естетике и критике. Аутор резимира да снага нових реалиста лежи у моћи њиховог научног погледа на свијет, који одговара стварности и који им помаже да схвате најдубље истине свијета који одражавају.

Прикључили су се савршено нездрави односи на лиjevом крилу наше књиге. Крлежа се таквој појави опире текстовима „Сврха Печата и о њојзи бјеседа“ и „Гдје смо и како смо“. У другој расправи, нимало случајно, очешао се о Зоговића, чија се „идејно контролорска свијест растопила каконо сладолед за пасје жеге... При том, сваком нашем расном новорођенчету над колијевком прориче вила да ће бити надарено у најмању руку као Радован – или Јован Поповић...“

Својом критиком огласио се и Јосип Броз. Публикује текст „Троцкизам и његови помагачи”. Прилог је објављен у листу „Пролетер”. Њиме је организациони секретар КПЈ покушао да скрене полемику на политичке проблеме. Свуда су троцкисти, тврди он, и у СССР–у, и у Кини, и у Шпанији. Помажу Хитлеру, Мусолинију и Франку као пета колона. Али, троцкисти дјелују и литерарно. Неки часописи пружају гостопримство таквим типовима попут З. Рихтмана, М. Ристића, В. Богданова и компаније. Неки интелектуалци се не либе да своју деструкцију шире у политици, нпр. да се супротставе радничкој класи, да поставе своје самосталне кандидате на листи др Мачека. Клевећу оне другове за које знају да имају у покрету какву функцију.

Због свега, „треба изучити линију наше партије и показати лењинско – стаљинску упорност и досљедност у борби против свих скретања”.

Из Загреба се истовремено јављају О. Кершовани и О. Прица. У огледалу „Сан и истина Марка Ристића”, Кершовани просто урнише Ристића, доказујући да је у погону неизљечиви надреалиста (тј. идеалиста), чије схватање поезије има ирационалне и антисоцијалне набоје. Прица, пак, напада уређивачку политику „Печата” у свом елоквентном прилогу „Рецепти, прописи и догме”. Крлежи остаје признање као ствараоцу који стоји у првим редовима културе и напредне борбе. Али зашто се налази у друштву Рихтмана, Ристића и Богданова, и својим ауторитетом покрива њихово штетно дјеловање? Зашто стрпава у једну врећу и Зоговића и Љ. Мараковића, и Нушића, и Керубина Шегвића? То шкоди напредном покрету и самом Крлежи!

На такву хајку, очито синхронизовану, одазвао се Крлежа изјавом у девет тачака. Подсјетио је заборавне да је за посљедњих осам година објавио око двадесет и пет књига, о којима у јавним публикацијама нема ни једне једине ријечи. Вратио се на хајку и ларму усмјерену на њега штрапацом „*Qvo vadis* Крлежа”, и подсјетио да је хајка која траје данас уперена против његове личности и његовог књижевног дјела. Трик да се Крлежини пријатељи и сарадници морално усмрте, а он испадне политички гангстер, неће проћи! На крају изјављује да ће, у једном од сљедећих бројева, дати коначну анализу тих жалосних појава.

Са Крлежом се није шалити, и кад је добре воље.

„Дијалектички антибарбарус” и оспоравања

На историјској сцени нема мира. Покушај успостављања пакта између Њемачке и Совјетског Савеза био је пука куповина на времену. Непо-

средно потом, фашистички Трећи Рајх напада Пољску, чиме је фактички избио II свјетски рат.

Крлежа се не обазире на директиве. Објављује у „Печату” обимну и големашку расправу под називом „Дијалектички антибарбарус”. Жигосао је књижевну неспособност на дјелу, ограничени малограђански менталитет, тромост духа, каријеристе, опортунизам. У уводном одјељку „Intermezzo у простору и времену” констатује да књижевне распре у нас имају позадину у којој, из људождерског прождирања својих сабораца, профитира само трећи фактор, који се спрема да нас поједе све заједно.

Ређа Крлежа своје литерарне назоре о дијалектичкој методи. Стоји пред упитом: Да ли је ово што се кривотвори под појмом „књижевне дијалектике” књижевност или није? Иза тога прелази на питање: Како долази до троцкизма? Сам одгонета. Ако се на нашем Парнасу за једну новелу или пјесму каже да је лоша одмах се реагује: Пардон, господине, ви негирате дијалектику, ви сте троцкист...

Одбацује компас трпељивости. У замјену нуди злураду духовитост. Са крлежијанског трона обрушава се на О. Пе-јаду, коју чине три ована: Јован, Радован и Милован.

Стиче се утисак да аутор најљуће стријеле упућује на рачун Зоговића. Прво цитира антологију у којој је Зоговић заступљен, премда исти „није познат као љубавни лирик”. Затим прелази на вивисекцију пјесме „Дон Кихот на бомбардеру”, прелиставајући ауторско признање да је дотичну пјесму прерадио. Нишанећи деликатно штиво, руга се Зоговићевој новели „Један дан на селу”. Заокружује сву „аналитику”, називајући дуеланта некултурним хроничарем историје књижевног криминала, неореалистичким шкопцем и лирским кењкалом, које се пред свима кмези и пекмези већ неколико година.

Крлежа је био убијеђен да се читава парада одвија под четворотонском палицом диригента и идеолога Р. Зоговића. Значи, и Хомер понекад зна да дремне! Уз то, на крају „Антибарбаруса”, својим потписом јемчи да ће се, прије или касније, коначно и неопозиво обрачунати с уцјењивачима, клеветницима и политичким провокаторима који ту мрачну работу врше под кринком дијалектике, само да би узели у заштиту своју књижевну неспособност.

Организациони секретар Броз враћа се из Москве концем 1939. године, с пасошем на име Спиридона Мекаса. Инсистира да се, пред налетом фашизма, обуставе даље полемике и неспоразуми у Партији. Био је изричит: Крлежа од сада спада у непосредну надлежност Коминтерне.

На појаву „Антибарбаруса” реаговали су заинтересовани, у низу загребачких и београдских гласила. Посебну тежину имају прилози М. Ри-

стића и В. Богданова у којима бране Крлежино становиште, док се на супротној страни налазе О. Прица, О. Кершовани, М. Ђилас, К. Поповић и Зоговић, који указују гдје је Крлежа застранио.

Ђилас, површно, констатује да читава замаскирана и отворена реакција аплаудира: Браво Крлежа! Хајл Марко! Евива Рихтман, Богданов и остали! Незнање не оправдава незналицу.

Врцавим хумором Коча Поповић пуни свој текст „Ратни циљеви Дијалектичког антибарбаруса”. „Пишем без нарочитог поштовања према својој агитски скромној личности, али по милости Радовановој... Разуме се да ме је подговорио... да пишем, Р. Зоговић...” Након таквог објашњења слиједе добри и рђави разлози за ратне циљеве. Држи да су спољни оквири узети за сукоб на лијевој књижи, док је суштина много дубља јер се ради о сукобу на читавој линији (Партије).

Зоговић публикује текстове „Биологизам и субјективизам под маском напредности” и „Најзначајнија филозофска књига”. У првом тексту полази од Крлежине погрешне поставке о тенденцији у умјетности. Тако би преузели прикривени биологизам и субјективизам у естетици. У другом прилогу, Зоговић се ишчуђава како највећи хрватски посљератни књижевник никако да схвати напредну друштвену и филозофску науку. Умјесто тога, Крлежа окупља декаденте и ревизионисте. Та група интелигената, коју чине Крлежа, Рихтман, Богданов, Ристић, Маринковић, Давичо итд., уједињена је мржњом према радничком покрету, реалистичкој умјетности, досљедним људима и њиховом моралу.

Предратни ноктурно

У јесен 1940, на периферији Загреба, одржана је Пета земаљска конференција КПЈ. Наравно у илегали. На крају рада изабран је Централни комитет КП. У Политбиро ЦК изабрани су: Ј. Броз Тито, у својству генералног секретара, Кардељ, Лескошек, Кончар, Милутиновић, Ранковић и Ђилас.

Ђилас користи прилику да саопшти Крлежи како је и због чега искључен из КПЈ. Није му била првина, већ је имао искуства са искључењем Петка Милетића у Београду. Крлежа не схвата да ли је искључен према унутра или према Коминтерни.

Зоговић почетком године прихвата задужење да пође илегално у Загреб ради штампања зборника чланака о „Печату” и печатовцима. Тамо га полиција убрзо хапси, и бива стражарно враћен у Београд. Након многих перипетија доспијева у санаторијум Тополшица, у Словенији. Одмах по доласку у љечилиште започиње писање полемичке расправе „Естети-

ка и књижевна критика Мирослава Крлеже”. Расправа је била усмјерена против Крлеже и његовог схватања умјетности. Посебан осврт упућен је његовом „Антибарбарусу”.

Другови су тражили да зборник изађе до средине љета. Друго ограничење односило се на обим текста. Искрсли су проблеми. Зоговић саопштава С. Галогажи да не може постићи тражено. Нема сумње, аутор предвиђене расправе дуго се, на зоговићевски начин, приправљао за жесток одговор. Тим прије што се Крлежа оштро и поспрдно обрушио на њега лично.

Премда је сачинио концепт и написао око стотинак страница, морао је да се врати у Београд, сав натетивљен. У самом граду, иначе, био му је ускраћен боравак. Набасоа је на полицијску засједу и смјеста ухапшен. У затвору проводи преко мјесец дана. Средином децембра, сав изможден, Зоговић доживљава нервни слом. Преносе га у болницу, одакле га другови пресељавају у Херцег Нови, ради бржег опоравка.

У Београд се враћа марта 1941. Поново се лаћа посла на довршетку полемичке расправе, сада већ отворено и неопозиво против Крлеже, пошто је подробније проучио његове естетске погледе.

Шестог априла 1941, силе Осовине, са својим сателитским помагачима, крећу у распарчавање Југославије. Ујутро, заурлале су сирене за узбуну над Београдом, након чега је њемачка авијација на небрањени град сручила на тоне бомби које су рушиле све пред собом. Метез и паника обзирмају становништво. Колоне избјеглица хрле да напусте главни град.

Почео је рат и окупација Југославије.

Увече, Зоговић из стана пребацује рукописе у кућу композитора В. Вучковића (међу њима је и недовршена расправа с Крлежом). Са супругом Вером (Вероником, Домеником, Моником) и још двадесетак комуниста упућује се пјешице према Раљи. Сјутрадан поподне, одређена партијска комисија сваком члану партије одређује обавезне правце кретања.

Сводећи свој књижевни учинак у доратном периоду, Зоговић одвећ скромно цијени: „Али моје учешће и улога у борби за ‘социјалну књижевност’, узето све скупа, били су сасвим мали, споредни... Ја сам ову борбу за нову литературу, разумљиво, од њеног првог ‘пуцња’ сматрао својом ствари – чак сам, колико сам знао и умιο, тачније: много више него сам знао и умιο, учествовао у њој, водио полемике, испуњавао анкете, писао чланке...”

Ратни хаос и безумље рата приморали су Зоговића да, по други пут, одгоди полемичку расправу са Крлежом.

Њемачка је убрзо напала Совјетски Савез.

Суштина започете и недовршене Зоговићеве расправе
„Естетика и књижевна критика Мирослава Крлеже”

Зоговићева започета и нажалост, недовршена расправа „Естетика и књижевна критика Мирослава Крлеже”, систематично прекуцана на 206 разнобојних страница, садржи три повезане и логичне цјелине.

Расправа почиње уводним текстом са насловом „Увод или о отровном сјемени сумње које је опасније од топова који хрчу”.

Окупљени „печатовци” прогласили су сумњу у све, као једину истину. Сумњу која сумња и у себе саму! Ту стару немоћ субјективиста и агности-чара извлаче као најдубље истине недогматичног материјализма. У филозофији ту сумњу спроводи З. Рихтман, у историји и дневној политици В. Богданов, док у питањима теорије књижевности и књижевној критици тај ревизионизам бране М. Ристић и М. Крлежа. По њима постоји фаталност дисциплине и повиновања, а постоји узалудност класне борбе, јер „биро-кратија све упропасти”.

Послије „Увода” долази прво поглавље, са насловом „Крлежина критика у прози и стиху”. Ово поглавље садржи четири поднаслова.

Аутор за мото узима Крлежино становиште о Шантићу: „Ето! Тај би ми човјек могао бити оцем! И место да стоји пред меном као путоказ, он...” Алузија је одвећ јасна. Тај би ми човјек могао бити оцем (тј. Крлежа!), а ми морамо напрегнути своју снагу да му не будемо дјеца! Јер, ако је себи могао допустити да полемику о ревизионизму претвори у псовку, а аргументе у изразе: сулуди лажљивци, луде, будалаштине, бухосерине, барбарске бедастоће, вједогоње, тенци, вукодлаци, кокошке, тресигаће, смрдивране, шканци, магарештине, звекани, дрвене лутке, тикве, разбигуз-логика, и све тако, ми не можемо примити његов рјечник, ни метод критике и полемике.

Крлежа, по Зоговићу, заборавља да су управо његови први есеји, у којима је спајао марксизам са идеализмом, агностицизмом, анархизмом, итд., значили идеолошку папазјанију. У прилог томе, Крлежа у предговору „Подравским мотивима” устаје да разори праве материјалистичке и дијалектичке основе. Измишљати, при том, да све почиње од Ристићеве „добро-намерне” критике Зоговићеве пјесме „Дон Кихот на бомбадеру”, то значи поставити питање: Како један Мирослав Крлежа може да спадне на овако танке гране неистина и трикова? „Овако – наводи аутор – ја сам стварно пружио ону достојевскијевску главицу лука, и он се ухватио за њу...”

Први поднаслов носи назив „Крлежина критика... писана репом”. Ту се, цитирајући Крлежу, надаље развија осебујни репопис. Низ страница посвећено је Крлежином одурном несхватању поезије Мајаковског. Потом

аутор прелази на феномен кривотворења у списатељском послу. Испада да је Крлежа ради Марка кривотворио властити текст. Је ли могуће да је, с тенденцијом прикривања обичног бретоновца, Крлежа скочио себи у уста? „Био бих рад да и он (Крлежа обј.) сада узме инструкције од некога, макар инструкције о елементима писања ...” – подбада аутор свог опонента.

Други поднаслов, који гласи „Крлежина критика или како Крлежин дијалектички млинац меље истину”, задржава се на сталном Крлежином бусању у прса: гдје сам ја, ту је дијалектика! Остало је догматика у написима О. Прице, М. Николића (псеудоним М. Ђиласа – обј.), Р. Зоговића, Т. Павлова, В. Драгина, Н. Петровића ... Тиме, у ствари, Крлежа показује основу свог филозофског еклектизма.

Лови Зоговић сваку Крлежину погрешку. Шта може доказати критика М. Крлеже која је слијепа од мржње, неозбиљна до трикова, несавјесна до подвала? Једна Крлежина пјесма, и то о јесењој ноћи, нпр. почиње увертиром:

Цврчи цврчак.

Душа моја стрши, ко попаљен трчак.

Цврчи цврчак.

Та шаљиво-неукусна увертира у штимунг јесење ноћи, све је то неукусно и лоше, све то сили на смијех и на шаљиве вицeve, али не можемо закључити како је њен аутор „дубоко испод сваке просјечности стојећи писац”. Кад бисмо се служили крлежанском логиком и критиком, ми бисмо то урадили! „Триковање” – није критиковање! Још мање претварање магарца у товар, макар их товарили на самаре.

Трећи поднаслов садржи бомбасту нијансу: „Крлежина критика – га-лоп по људима”. Руковођен самољубљем, Крлежи одиста није стало до људи, него до њихових недостатака. Тако он схвата своју дужност подизања младих нараштаја. Критика књижевног почетништва нема никаква смисла, и ту се цинички смије људима који ишту другарски савјет.

Шта би се могло рећи о Крлежином таленту кад би смо га просуђивали по пјесмама „Дијалог у троје или љубав без крова” и „О брзој пролазности богатства”? – припиткује аутор.

Завршни поднаслов у првом поглављу гласи „Шаљиви интермецо”. У њему Зоговић осјећа да се Европа роби и пљени, да у њој харачи рат, а ми се забавили око дијалектике, материјализма и реалистичке умјетности, док Крлежа није заграјао: Стид вас било!

Кад би се могло проћи с неколико вицева! Боље да се Крлежа љути на своје стиховање „Митраљеши: рата – рата, брат на брата снује рата...” Шта

да дискутујемо о односу према ратној стварности са човјеком за кога је рат – крекет ватрених жаба (па и та слика је позајмљена од А. Вуча)? Доста је, једном заувјек и неопозиво, рећи да је Крлежа фразер, неписмено шкрабало, незналица, игнорант, да појма о појму нема, да је аутомат, слугански расположено перо, ријечју – перо с капом и перушком.

На њега смо се угледали пишући овај интермецо – закључује Зоговић.

Друго поглавље своје недовршене полемике Зоговић је прекуцао под насловом „Крлежина естетика у лирским варијацијама”.

Крлежа хита да покрије идеалистичке стопе, илити печат печатоваца. Тада се лако збуди и помете, не разликујући да ли посипа брашно или пјесак. Он мутно и противуречно подвргава критици естетске погледе Павлова, Драгина, Петровића и Зоговића. Свеисти признаје да му проблеми умјетничког стварања нијесу баш јасни. Али зашто на свакој страници свог „Антибарбуруса” провоцира да овај трактат врви од дијалектике?

Хоћеш-нећеш, морамо указати на неискреност таквих изјава.

Први поднаслов у другом поглављу означен је као „Крлежина естетика или лирске варијације о крвавој шапи”. У њему Зоговић почиње од чворишта одакле се грана низ естетских питања, као што су: однос рада и талента, интуиције и разума, сврхе умјетности, инспирације, воље...

Крлежа зна да је прачовјек отиснуо своју крваву шапу. Случајно, изненађен, загледао се у тај крвави отисак и дошао до спознаје да може направити и солиднији отисак самога себе, е да би оставио нешто трајно и послје свог нестанка.

И, ето, до каквих чудеса долази Крлежа у својој теорији умјетности!

Други поднаслов, у другом поглављу, носи назив „Крлежина естетика у затвореним кружницама”.

Аутор се потрудио да пружи низ доказа због чега је Крлежина естетика типично еклектична, еклектички недостатна и тако упакована. У чему је његов круг без излаза? У томе што су животни интензитети – љепоте, а љепоте су – животни интензитети.

Одатле Крлежа неминовно долази до позиција сродних Бухарину: Страдати и сањати, издати и – сањати... Макар је у питању дојење, гола женска дојка, тајна голог женског меса. То поимање је посљедица недољедног идеализма, мистицизма и мистичног биологијизма.

Претпоследњи поднаслов другог поглавља је „Крлежина естетика – о естетици”. У том дијелу текста аутор варира Крлежине „Есеје”.

Крлежа нагиње мишљењу да је умјетност Непознато, и упада у шему која се своди на папирнатост и симплицизам. Он, заправо, искључује улогу знања и научних метода у разбирима умјетности. И, наравно, гријешу.

Своди умјетност на умјетност само за умјетнике! „Није лоше, друже Крлежа” – проговара сарказам из Зоговића.

Дијалектички материјализам у својој примјени на историју, ето ситуације која никако Крлежи да падне на памет. Али, Зоговић не зазира од ноћног засиједања печатовске страже.

Поднаслов на којем је Зоговић стао, прекинут ратом, носи назив „Крлежина естетика или умјетничка мисао настаје ван мозга”.

Аутор расправе настоји да допре до Крлежиног схватања тенденције у умјетности. Пошто је у питању збрка мутних и еклектичких „варијација”, које потиру једну другу, ругају се и склањају у себе, ту никакво умовање не помаже.

Не може помоћи ни обнова отрцане ларпурлартистичке формуле изречене кроз уста рентијера М. Ристића, којег опет не могу покрити ни лијепи цитати узети из М. Крлеже, ни подле зиновјевске сузе.

Прекинута запитаност Радована Зоговића гласи: „Да видимо, дакле, шта је за Крлежу тенденција...”

Нема сумње да је Зоговић имао спреман одговор и на ту дилему, као и на читави „Антибарбарус”. Зоговић је, као истински умјетник, вазда носио оптимизам у души.

О чему су Зоговић и Крлежа ћутали за вријеме II свјетског рата

Након распарчавања Југославије, Црну Гору је окупирали Италија, а Хрватска је постала квинслишка усташка НДХ. У земљи се убрзо распламсава грађански рат.

Крлежа остаје све вријеме рата у Загребу, док се Зоговић, са супругом Вером и Веселином Маслешом, обрео на планини Коњско код Берана, гдје покрећу умножавање недјељника „Слобода”.

Према распореду народно-ослободилачког покрета, након неколико мјесеци стижу у село Гостиље, изнад Бјелопавлића, гдје се налазио Главни штаб партизанских одреда Црне Горе. Ту су Зоговић и Маслеша изабрани у Агитпроп покрајинског партијског комитета. Добили су задужење да уређују листове „Народна Борба”, „Омладински покрет”, „Саопштења”, да пишу летке и прогласе.

Радећи у суровим ратним условима, Зоговић се једног дана обратио свом претпостављеном Ивану Милутиновићу и срамежљиво га упитао:

„Би ли ми се могло дати мало олакшања од сувишних послова?”

„Који су разлози?”

„Да бих писао стихове...”

„Зар се ти, тако ти бога, још бавиш тим беспослицама?” узвратио је Иван с чуђењем и нијансом сажаљења. – Ово је рат, човјече!”

Зоговић се дисциплиновано постидио. Наставио је ратовање невјештом новинарском прозом, метлом и сјекиром. Убрзо искрсава проблем због начина партизанског герилског ратовања. Пријете један другом да ће се жалити „горе”. Зоговићу се чини да послушни стварају себи послушне. Кажњен је партијским укором с посљедњом опоменом, због кршења ауторитета, искривљавања партијске линије и тражења привилегија у своју корист. Прекомандован је у други батаљон.

Црв сумње почиње да га сврдли. Послије продора јединица у југозападне крајеве Босне, гдје су припремали Прво засиједање АВНОЈ-а, Зоговић је добио задужење да буде у Бихаћу. Ту је доживио друго разочарење. Радило се о појави култа личности у ратним условима.

Наиме, врховни командант Тито није се обазирао на другарску критику да се повинује елиминисању двоструких стандарда из своје практике. Титова законита супруга Херта, која је живјела у Загребу, у више наврата долазила је Титу у Бихаћ. Борци су знали за интимне односе између Даворјанке Пауновић, која је била његова лична тајница, и Тита. Неколико чланова Врховног штаба, међу којима се затекао и Зоговић, одлуче да упуте најштрије упозорење свом Врховном. Закажу састанак. Тито је пажљиво саслушао уводничара.

Услиједило је „признање”.

„Другови, све је то тачно, што је друг Марко рекао ... Али, другови... ја без жене не могу да пљанирам!”

Друг Марко слеже раменима.

„Чули сте! Друг Тито без жене није у стању да води даље акције...”

Разишли су се као опарени. Још једном је Зоговић био у прилици да присуствује сличном скандалу, овог пута у Јајцу, пред Друго засиједање АВНОЈ-а.

Бригаде су ишле из борбе у борбу, напади су се смјењивали у таласима. Зоговић је с почетка јесени 1943. распоређен у Пропагандно одјељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ. Добија одговорна задужења.

„Пјесма о биографији друга Тита” није пуко испаливање рафала у стиху на Гебелсово племе Титових биографа. Тито нема Лењинову харизму. Али се с тога не може „забрани” као што је Зоговић захтијевао скраћеном депешом, ни скандирање омиљеном Маршалу.

Са Виса се враћа у ослобођени Београд, 16. октобра 1944.

Крлежа се скалњао више пута у санаторијум др Вранешиха кад су биле најтеже кризе. Био је потпуно деморалисан. Очекивао је сваког трена да га усташе ликвидирају.

Прво га Јосип Краш одбацује насред загребачке улице. Потом Стево Крајачић трапаво организује његово пребацивање на ослобођену територију. Није имао повјерења ни у извјесног Стилиновића, нити у Клепча, који тврде да имају партизански налог за извлачење из усташког осинака. И ту понуду одбија.

Анте Павелић и Миле Будак позивају Крлежу 1943. године у аудијенцију. Нуде му да преузме неку од институција културе у НДХ. Нуде да штогод објави. Павелић је једини који убјеђује Крлежу да је највећи писац у хрватској повијести.

Крлежа се брани. Налази се у тешком стању, моралном и професионалном.

„Моје стање је такво да ми је др Вранешкић једва спасао главу...”

На то се Павелић осмјехнуо и иронично примјетио:

„Не мислите, ваљда, да је само Вранешкић ... има нас још! ”

Било како било, тек највећи писац у хрватској повијести имао је „кредит” да је ескивирао, практично, све што су од њега тражили.

Ослободиоци Загреба добијају стриктно наређење да се старају о Крлежиној безбједности. То су у потпуности испунили.

Слобода је сванула и над Загребом. Поглавник, заједно са свитом, није се упуштао у изазивање судбине. Разбјежали су се куд који, пацовским каналима. Др Вранешкић уздао се у правду нове власти. Међутим, по налогу из Београда, по хитном поступку, лишен је живота. Унаточ томе што је чинио услуге члановима Партије, унаточ томе што је плакао над усташким злочинима, упркос Крлежином путовању у Београд, ради Ђиласовог и Мошиног узалудног обећања да ће доктору бити поштеђен бар живот. „Грешком” се могу бранити сви злочини.

Нема сумње, у Крлежину психу увукло се дубоко подозрење због таквог исхода са новом влашћу.

Колебљиви дијаграм изградње социјализма

Ратом порушена Југославија, након ослобођења, успоставља се у форми федеративне државе. Земљом управља Комунистичка партија, преко нових структура власти. Слободу творе и полетна обнова и изградња заједничке домовине. Са властитом интелигенцијом у редовима КПЈ стање није најбоље. То се превиђа, или прећуткује.

Зоговић, убрзо по ослобођењу земље, долази у Загреб. Члан је Агитпропа. Одређен је да буде на састанку редакције часописа „Република”, за чијег је главног уредника именован Крлежа. Њихов сусрет, последице по-

здрављања, према Зоговићевом дословном казивању, одвијао се ни топло ни хладно.

„Ви сте побииједили, лако је Вама, а ја сам хендикепиран, – биле су прве Крлежине ријечи.

„Да то оставимо по страни, а да сматрамо ствар превазиђеном”, – узвратио је Зоговић, с великодушноћу побједника. Ослобођен од „врућег” памћења.

„Понекад знам да учиним глупост, и није ми драго што се овај или онај иступ користи у сврхе које нисам имао у виду” – додаје Крлежа.

У „превазиђену” ствар Зоговић, очито, прибројава и свој недовршени трактат „Естетика и књижевна критика Мирослава Крлеже”. Једном се као узрок испријечио недовољан број страница у заједничком зборнику, други пут рат, а трећи пут – превазиђена ствар. Показаће се да их има још. Након скоро двије године, Крлежа је био на ручку код Зоговићевих. Поново сврдли исто.

„Прије ручка да рашчистимо неке немиле ствари. Ја сам се огријешо о многе људе неправедно. Истина, моје оцјене о Радовану нису се никад тицале његова књижевног рада...

„Добро, Крлежа, то смо разјаснили. Зашто потрзати ту ствар?”

„Значи, можемо сматрати изглађеним и заборављеним све наше несугласице?”

Зоговић му је одговорио потврдно. Послије тога одахнуо је и подучавао Веру како да барата са кутлачом преко изврнуте руке, овако, отмено.

Крлежа нема мира. За први број свог часописа припремио је есеј „Књижевност данас”, којим наново распирује запретану ватру. Агитпроповци, с Ђиласом на челу, налазе да се текст може двојако тумачити. Нигдје не спомиње значај НОБ-а као такав. Дакле, нема ни имприматура као таквог.

Крлежа одмах подноси оставку. Неће у празну фотељу.

За дочек силвестерова 1945. обрео се у Београду. Испипавао је пулс нове власти. Зоговићу је из Маршалата јављено да га стави у свој ауто и доведе у Бели двор.

„Шта ћу, куд ћу! Нађем Крлежу. У Белом двору свита и ордија, пријем је увелико трајао. Узмем га подруку, газимо по оном степеништу. Свита нам прави пролаз, музика стала, балерине се клањају. Врховни чека на средини сале, смјешка се оним младежом. Није шала што је својом вјештином помирио опречности. Крлежа очас истрже руку и нађе се у загрљају Врховног. За тили час око њих се створи гунгула. Ја остах сам, ни да сам помоћно особље. Чујем Мошу како му каже: Е, мој господине Крлежа, твоја Нова година добро је почела. Вртио сам се десетак минута прије него сам увидио да овдје немам што да тражим!”

Крлежа, пак, био је дубоко свјестан да су на власт дошли већином они који су са њим водили оштре полемике. Осјећао се маргинализованим. Често се пита ко је стварао тип комунисте бескичмењака.

С друге стране, Зоговић је вјеровало да се може постићи нешто значајнији препород. На Првом конгресу Савеза књижевника, одржаном у Загребу, подноси уводни реферат. Тема је „О нашој књижевности, њеном положају и њеним задацима данас”. Суштину пледоајеа одређује став: „Нама се чини да је то реалистичка књижевност с неизбјежним елементима романтизма”. Бива изабран за потпредседника Савеза књижевника.

Током 1947. Зоговић објављује сабране критике и полемике, под насловом „На попришту” и напоредо штампа збирку поезије „Пркосне строфе”. За збирку поезије награђен је првом наградом Владе ФНРЈ. Била је то заслужена сатисфакција.

Велике перипетије Зоговића су снашле поводом сачињавања нове државне химне. Председник жирија Ђилас препустио му је све организационе послове.

Сарадници су ручно излили плочу са текстом и музиком. Чекају га Врховни и Ранковић поред чувеног грамофона. Усред окретања плоче, Ранковић приупита Зоговића ко је аутор текста. Овај одговори да је у питању професор књижевности. На то ће Ранковић:

„А шта ако ови моји открију да је тај профа био за време рата сарадник окупатора?”

Заврши се та прича напречац. Зоговић је морао на поновну процедуру. Опет ручно изливање плоче, дабоме наново хорови. Компонује исти аутор музике, Оскар Данон. Аутор текста је Миндеровић. Поново преслушавање плоче на чувеном грамофону. Окреће се она плоча, кад наједном окрену се и Врховни:

„Знаш ли ти, Зоговићу, чија је то мелодија? Ја ћу ти рећи – то је руска корачница! А ја као Врховни командант не дозвољавам да ми официри стоје у ставу мирно на руску мелодију. Ваљда је то јасно!”

Зоговићу је било одвећ јасно. Одлучио је да не трпи поигравања. Преселеће у своју Машницу. Превагнуло је стање његове супруге Вере, која је била пред скорим порођајем.

Тих дана, Крлежа борави у Београду. Прихвата галантни позив да борави у вили код Зоговића. Интересовало га је између осталог, књижевно вече које је Зоговић имао на Коларцу. На крају вечери Зоговић се обраћа публици. Интересује га има ли још каквих питања, Наједном, одозго с галерије, јавља се млађахни Б. Михајловић-Михиз:

„Како друг Зоговић објашњава да ту, у првом реду, седи од Партије осуђени и искључени троцкист, Крлежа?”

Зоговић приступа микрофону:

„Крлежа је увјек био у првим редовима наше Партије, и он ће ту остати!”
Салом се проломио аплауз.

Задржао се Крлежа још неко вријеме у гостима. С Кочом Поповићем се виђао свакодневно, будући да су Зоговићи користили исту вилу са Кочом. Крлежа свједочи: „Коча зна да пише и говори ... Са Зоговићем сам упадао у жустре полемике, а Коча је увијек био на страни Зоговића...”

Закон збуњене малограђанске свијести

Крајем 1947. Зоговић предводи владину делегацију у СССР. На повратку, случајно сусретне Ђиласа. Овај га мјерка.

„Шта рекоше Руси?”

Зоговић наивно вјерује у другарство и родбинску повезаност.

„Најважније од свега: нуде велику количину трофејног наоружања...”

„Требало је то оружје одмах да прихватиш, да би им исто вратили по зубима!”

Зоговић мисли да се Ђилас шали. Ђилас опет понови. На то Зоговић смјеста тражи да ствар расправе на највишем нивоу. Овај зна шта треба да зна.

Убрзо је улиједила преписка о повлачењу војних савјетника СССР, потом о клеветничким изјавама чланова ЦК, Хебранга и Жујовића, о тајном праћењу совјетских службеника. Размирице међу партијама пренијеле су се на спор међу државама. Предсједник Владе и Партије, Тито, није ризиковао да оде у Букурешт, на тзв. консултације. Са тог букурештанског скупа, издата је Резолуција о стању у Комунистичкој партији Југославије. Резолуцију су потписале све земље социјализма. Раскол у социјалистичком табору. Није узалудна Ален-Далсова доктрина. Примила се. Истини за вољу, добрано су јој ишле на руку разне околности, не само Резолуција Информационог бироа.

Страдало је на хиљаде невиних људи и њихових породица.

Зоговић је, у међувремену, покушао да принципијелно размрси несугласице. Остао је у мањини. Отпуштајући га са послова замјеника директора теоретског гласила „Комунист”, директор Ђилас је показао циничну издашност:

„Оставимо Зоговића да пише песме”.

Крајем априла 1949, Зоговића искључују из КПЈ. Није хапшен, али је био под будним оком агената УДБ-е. И његова супруга остала је без посла. Присилно су измјештени у мањи стан. Живјели су оскудно, у немаштини, пуних петнаест година.

Послије фамозне Резолуције ИБ, Крлежа је, у својству почасног госта, присуствовао V конгресу КПЈ. Агилни и поводљиви Ђилас држи реферат о трокцизму. Крлежа, узрујан, у паузи обраћа се Титу: Шта је ово? Тито га смирује:

– Нисмо се тако договорили, то о „Печату” ушло је без мог знања!

Углавном, Ђилас изрешета троцкисте. Ту се – наводи референт – „ради о еклектичкој каши разних буржоаских схватања маскираних марксистичком фразеологијом... Партија је трокцизму задала такав ударац... 'Печат' је отворено вршио ревизију темеља марксизма...”

Пет година касније, Ђилас је свргнут с власти, због ширења неистина и непријатељске пропаганде. Истјеран је из Савеза комуниста, и у два маха хапшен. У књизи „Мемоари једног револуционара”, коју је уновчио у Њујорку, износи низ кривотворених чињеница у вези са Зоговићем и Крлежом. Час тврди за Зоговића како није био способан да полемише с Крлежом, час га напада да је поново покренуо полемику. О слагању у естетским питањима, овај брзописац не троши много ријечи. Тог слагања, напросто, никад било није. Са Крлежом ствар стоји у обрнутој пропорцији, њега никада „нисмо сматрали истинским марксистом, међутим нико га није окривио за трокцизам”. Зоговић држи да су у питању Ђиласове дволичне, тенденциозне импровизације.

Крлежа сматра Ђиласа патолошком лудом, ван сваког морала.

Протеком година, Крлежа је сачинио уводно излагање за конгрес Савеза књижевника, који је одржан у Љубљани, и који је служио за прекретницу у културном животу. Искрсава, накнадно, да је и тај реферат плод компромиса. Иначе, Крлежа је био дугогодишњи директор Лексикографског завода у Загребу. Енциклопедију је он осмислио. Долазио је често код Тита, посебно на Брионе.

Зоговић је био изопштен из тзв. јавног живота, до јесени 1964. године. Тада, последије оклијевања од неколико мјесеци, одлучује да се обрати Крлежи, с молбом да у часопису „Форум” објави „штогод моје”. „С оваквом молбом ја се нијесам обратио и нећу обратити ниједном другом писцу” – наводи Зоговић, и додаје – „али Ваше име, Ви у историји, то је оно што, чини ми се, и Вас обавезује, и мени даје храброст, да не кажем право... и штампате човјека који је, упркос свему, остао комуниста”.

Крлежа свједочи да је било прилично отпора поводом Зоговићеве рехабилитације као писца. Ишао је на Брионе због тога. „Па штампај га у 'Форуму', кад већ хоћеш” – речено му је. Крлежа се, након одобрења, јавио писмом. Позвао је Зоговића да му буде гост, „као што сам и ја бивао у Вашем гостољубивом дому тако често”. Зоговић прихвата позив. Сређује питање публикавања након чега Зоговић шаље на Крлежину адре-

су преко тридесет пјесама. Крлежа осјећа потребу да анализира добијене стихове. „Ваши стихови су заправо читава навигациона мапа једне свијести и њеног лутања, једног разастртог церебралног платна у анатомском смислу, у једну ријеч, нешто што је горко и осмаљено, и још најбоље да се каже, опорно... Била би најбоља формула: рањена утроба, човјек са својим бригама...”

Најзад је скинута књижевна забрана, заправо бојкот издавача, са Зоговићевог стваралаштва, с тим што је морао изнова да се избори за сваку нову књигу. Његова истрајност и досљедност граничила се са подвигом. Није хтио, послѣ свега, да прихвати публикување полемике „Естетика и књижевна критика Мирослава Крлеже”, премда је имао таквих понуда. Витешки изговор проналазио је у томе да би се огријешѝо према Крлежи.

Зоговић је ређао књигу за књигом (*Арѝикулисана ријеч; Лично, сасвим лично; Књажевска канцеларија; Ноћ и ѝола вијека; Суѝреѝ за сјуѝра; Пејзажи и нешѝо се дешава; Кожух с ѝола рукава; Усуѝно о незаобилазном...*). Чак је о свом трошку објавио горљиву расправу „Књижевна суданија”, поводом одбране од ујдурмашких смицалица С. Лукића и В. Крђевића.

Убјеђења остају, а да ли је имало смисла

У једном разговору поводом Зоговића, Крлежа је сасвим одређен: Умјетност као умјетност ваља подржавати. На свој начин Зоговић ми је симпатичан, и ми смо у најбољим односима. Кад је требало по линији Партије да ме напада, чинио је то. Али ми је ипак касније објаснио гдје је била кухиња и тко су били кухари... Ипак, Ђилас је био барјактар и диригент свега...

На провокативну упадицу Е. Ченгића како је раније писао за Зоговића да је антиталенат, Крлежа одговара:

„Не, таленат му нисам никада оспоравао. Писао сам да је неспособан у неким својим полемикама око ‘Печата’, писао сам о његовим лошим текстовима”.

Крлежа је, док су могли, повремено угошђавао Зоговића у својој вили на Гвозду. При крају рада на роману „Заставе”, за који ће касније добити Његошеву награду, Крлежа пита Зоговића за мишљење.

„Добро би било да нађете искусна редактора који би дао ‘ваздуха’ Вашој реченици, избацио придјеве који се гомилају...”

„А тај би редактор, очито, требао бити – лично Ви?”

„Радо бих се прихватио!”

„Нећете имати ту част, јер то више не би био Крлежа...”

Занимиљиву полемику имали су њих двојица приликом доласка Иде Радвољине, руске списатељице, код Крлеже. Хотећи да провјери Крлежин утицај на доживотног предсједника, Зоговић му брижно предлаже на шта да му скрене пажњу. Умјесто тога што се по неколико пута на дан пресвлачи у маршалску униформу, боље да брижи...

„Маљчик!” – обгрли га Крлежа, прихвативши руски – „Знате ли Ви да изигравам зрнце пијеска у набујалој ријечи, а Ви мислите да Крлежа нешто може, да чак има утицај на Тита”.

Другом згодом, разговарали су телефоном њих двојица. Крлежа се присјети да упита саговорника шта мисли о писању Добрице Ћосића. Одговор је био експресан:

„Не волим да читам Јанка Веселиновића у стилу Оскара Давича!”

Ведре догодовштине добијале су пролаз, међутим ни зли волшебници не дремуцају. Појавом књиге Станка Ласића „Сукоб на књижевној љевици”, Загреб, 1970, отворена је Пандорина кутија сплеткарења.

Крлежа емфатично негира: „То није био сукоб на књижевној љевици!”

Зоговић виолентно устаје: „То није ни могао бити сукоб на књижевној љевици!”

Ако кључни протагонисти датих несугласица не прихватају процјену накнадних паметара о каквом се сукобу заиста ради, онда се не може таква процјена сматрати валидном.

Став Зоговића је прецизан. Прво, прихвата унутарпартијску дисциплину, не упуштајући се сасвим у њену одрживост. Друго, Крлежа никада није проучавао марксизам, да би га прихватио или одбацио. Треће, у почетак московских процеса, људи његовог кова, безусловно вјерују. Вјерују у њихову крајњу оправданост, без обзира на то што су им замјерали и памтили као озбиљну слабост и „интелектуалску колебљивост”. Најзад, то је био сукоб између љевице и деснице.

Крлежа не прихвата врло глупе зависти. Ни примитивизам у књижевним пословима. Суштина сукоба били су сибирски гробови и стаљински судски, монтирани процеси. То заобилазе, а хоће бајаги да стварају новог човјека. А проводнике тог сукоба једнога дана ћемо егзактно уочити.

Иначе, за дугу Ласићеву књигу „Крлежа – хронологија живота и рада” (1982), Крлежа каже: „Та књига је велика свињарија!”

Последњи пут Крлежа борави у Београду 1967. године.

Предајући Енесу Ченгићу неке скице у вези с „Дијалектичким антибарбарусом”, Крлежа се вајка да има те „робе” још доста, која није објављена. Требала му је послужити за књигу „о том проклетом сукобу, како га називају... Али сам дефинитивно одустао. Ко ме писати? Ко ме и зашто се оправдавати и доказивати?”

Крлежа је затворио свој животни круг у Загребу, 29.12.1981. Имао је осамдесет и осам година. Сахрањен је уз највише државне југословенске почести. Његова Бела отпутовала је неколико мјесеци прије њега.

На вијест о Крлежином одласку, огласио се и Зоговић подужом изјавом. Између осталог, подсјећа да, неспорно, умјетничка дјела преминулог изузетног писца остају као естетски и морални подстицај и коректив у даљем књижевном животу и развиту. „У Скопљу, у Београду, на Дурмитору, стидио сам се за рђаву ријеч или рђав текст пред Крлежом, чак тамо у Загребу...”

„А он је лично био такав да је могао очарати човјека и у случају кад су личном познанству претходили Крлежини напади на њега”.

Е. Ченгић је објавио дневник „С Крлежом из дана у дан”, 1982. године. Ма шта се Крлежи мотало по глави у то доба, Ченгићево је било да заштити Крлежу од Крлеже. Умјесто тога он је у фусноти, петитом и приложеним факсимилом, разложио оно што Крлежа није успио читавом књигом. Ријеч је о Крлежином подсјетнику у вези са Р. Зоговићем, грозничаво набацаном на пуне четири странице.

Дати само огољене скице чиста је злоупотреба писца, чак и да није јавно истицао како има некакве логике и смисла објавити „Антибарбарус” само уз одговарајући коментар околности и прилика под којима је текст настао.

Ченгић жури да, кроз Крлежу, окачи на ченгеле Зоговића. Немилице и дословно, Крлежа га у то доба сасијеца. „Радован Зоговић као идеолог, као књижевни критичар, као уредник К. Н. С., Критике и Уметности, као сарадник свих листова од десног до најљевљег, као организатор лијеве и напредне књижевности, као моралист, као пјесник, Р. З. као ауторитет, као плагијатор, као преписивач, као таленат, Р. З. као човјек о коме се пише, као предавач, као политичар, као велика личност и појава на лјевици, као арбитар, Р. З. кога омладина диже у анкетама, о коме се воде полемике, држе предавања, Р. З. који скида књижевне главе... По бандитском наступу, по мегаломанији, по нездравој узнемирености своје савјести... Зоговић који тероризира и пије крв својој околини, који организира хајке на боље од себе...” I, редом, у тој наплати.

Зоговић запрепашћено прати како „сад овај Ченгић са трака монтира по потреби”. Жести га што се сукоб са Крлежом враћа на почетак, посебно сада кад нема Крлеже међу живима. „Напросто, нема смисла!”

У мајској шетњи, тачније 6. 5. 1984, у коју је био укључен и Михаило Лалић, Зоговићу се прохтјело да сведе рачуне и обрачуне с Крлежом. Лагано корачајући одмјеравао је сваку изговорену мисао.

„Тако једном Крлежа, кад смо гледали оне документарне снимке како се фон Паулус предаје совјетским официрима, каже: ‘Ипак има нечег тужног у овоме. Погледај, овај фон Паулус аристократско држање, униформа, манири, а ови Руси са дебелим вратовима, неуредни!’ Ето какве су његове опсервације. Ето шта њега мучи! Крлежа је био и остао ничеовац. Припадао је ултралијевом крилу. Опсједнут идејом о стварњу човјека више расе, о натчовјеку.

Замислите, он за мене тврди да немам ни трунке памети! И шта са тим да полемишем? Боже што је низак његов полемичарски начин излагања, и шта сам уопште имао да га молим да ми објављује пјесме, и да пријатељујем са њим. Са тим скотом! Па он је био превртљив човјек...”

(Лалић упада: Замисли, Јована је Крлежа назвао кокошком. А сам се склонио за вријеме рата док види ко ће побиједити!)

На директно питање зашто не напише књигу о сукобу предратне леве и деснице, јер штета је да се то замагли, Зоговић узвраћа:

„Прво, такву књигу не би објавили, а друго, треба покупити сву грађу о томе. То је посао од најмање годину дана, а ја за то немам снаге”.

Одатле се развезе прича о незавршеној полемичној расправи „Естетика и књижевна критика Мирослава Крлеже”. Зоговић извјесно чека да вријеме донесе свој суд, наравно уз поуздани коментар околности и постојећих оновремених прилика.

Истини за вољу, Крлежа је оставио дневничке биљешке, вођене 1976. које су објављене постхумно, у Сарајеву 1988, „Записи са Тржича”. У њима Крлежа подробно доконава да је главни промотер калварије био Ђилас. „Ђилас свјесно не говори истину, већ како му треба. Брзоплети демагог без скрупула... Све је била глупа и јефтина глума... И тако обрачунавајући се са ‘својим некадашњим фанатизмом’ лаже даље, јер ова врста примитивца не умије друго”. Крлежа нуди примјере, од ђиласовског урлања на Београдском универзитету око „Печата”, преко неоствареног прикључења НОБ, реферату о троцкистима, до покретања ђиласовске „Нове мисли”.

Ипак, Ђилас је уврштен у Крлежину *Енциклопедију*, док је Зоговића заобишло такво признање. За утјеху је што све енциклопедије гријеше.

Зоговић је све чешће код љекара, на терапијама. Његов животни круг прекинут је 04. 01. 1986, у седамдесет и деветој години постојања. „...И никакав други знамен, ни стуб надгробни, ни бол, ни епитаф, ни признање!” – тако је још давно написао.

Над Зоговићевим одром, прије кремирања, испаљен је почасни плотун.

Vasilije MARKOVIĆ

FACTS AND PARTICULARS OF THE RELATIONSHIP
BETWEEN ZOGOVIĆ AND KRLEŽA

Summary

In the far-off 1939 two great writs of our literature, Miroslav Krleža and Radovan Zogović, got into an argument in a polemic battlefield.

Each of them denied emphatically the existence of any conflict in the literary Left, although they both were the members of the united, illegal Communist Party of Yugoslavia.

The temporary Party leadership, where M. Đilas was a literature „expert”, did not like the idea of Krleža launching the magazine „Pečat”, around which he gathered his associates, whose reputation was that of revisionists.

In 1939 and 1940 a heated debate broke out. At one side, the main protagonists were Krleža, M. Ristić and V. Bogdanović, while opposed to them stood Zogović, O. Keršovani, O. Prica, M. Đilas and K. Popović. The central point of their disagreement was a series of problems, beginning with dialectical materialism, reflection theory, art tendencies, up to social literature, ideation and potential socialism.

With a great dose of cynicism, even mockery, Krleža gave emphasis to the polemic treatise „Dijalektički antibarbarus” („Dialectical Anti-barbarian”), the largest part of which was dedicated to his conflict with Zogović.

Zogović started writing the treatise „Aesthetics and Literary Review of Miroslav Krleža”. Unfortunately, the World War II broke out, thus leaving the treatise unfinished. Having met with Krleža after the war was over, with a triumphant magnanimity Zogović referred to this as a closed matter.

The essence of the treatise Zogović started writing and left unfinished, „Aesthetics and Literary Review of Miroslav Krleža”, has been for the first time elaborated in this paper. The text contains 203 pages.

